

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГОГУЛЯ МАРИНА ПЕТРІВНА

УДК 821.163.41 – 3.09

ПРОЗА ДАНИЛА КІША: ПАРАДИГМАТИКА І ПОЕТИКА

Спеціальність 10.01.03. – Література слов'янських народів

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

КИЇВ – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Національної академії наук України.

Науковий керівник:

доктор філологічних наук, професор
Сиваченко Галина Миколаївна,
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України,
головний науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор
Рудяков Павло Миколайович,
Інститут філології
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
професор кафедри слов'янської філології

кандидат філологічних наук, доцент
Карацуба Мирослава Юрївна,
Інститут мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського
Національної академії наук України,
старший науковий співробітник
відділу мистецтва та народної
творчості зарубіжних країн

Захист відбудеться «29» жовтня 2013 року о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.39 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) філологічних наук при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01033, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14, конференц-зал.

Із дисертацією можна ознайомитися у Національній бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано «25» вересня 2013р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

кандидат філологічних наук, доцент

І. В. Прушковська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Без вивчення прозової спадщини Д. Кіша неможливе повноцінне осягнення сучасного літературного процесу Сербії. Твори письменника та дискусії навколо них вплинули на наступні покоління сербських письменників, насамперед постмодерністів, які проголосили Д. Кіша своїм прекурсором, схвалювали його «осучаснення» сербської літератури, звільнення від суспільних функцій та політичної заангажованості. Д. Кіш відмовився від традиційних методів відтворення реальності, орієнтувався на повоєнні модерністські тенденції, що слугували фундаментом для подальшого розвитку нетрадиційного напрямку сербської літератури. Позиціонуючи себе нетрадиційним письменником, у повоєнні часи Д. Кіш був одним із тих, хто вийшов поза межі нав'язаного методу соцреалізму, відмовився від вузької національної проблематики на користь ширших загальнолюдських тем, чим наблизив сербську літературу до канону європейських. Внаслідок цього рецептивний центр сербської літератури було перенесено від соцреалістичних творів до модерністських, зорієнтованих на західноєвропейські взірці, що в майбутньому позначилося на становленні постмодернізму в сербській прозі.

Екзистенціалізм, що виник в епоху модернізму, є доміантною рисою художнього світосприйняття Д. Кіша. Екзистенціалістська естетика відповідала і культурному спадку, і духовній кризі, що лишили по собі Друга світова війна, сталінізм і фашизм. Етичні принципи, висвітлення внутрішнього світу людини, антропологічний характер творів, їх антитоталітарна риторика походять і з екзистенціалістських світоглядних орієнтирів письменника, і з його власного життєвого досвіду. Однак саме екзистенціалістська парадигма прози Д. Кіша є мало вивченою й потребує спеціального дослідження.

Інтерес до творів Д. Кіша в Україні зумовлений зростанням кількості перекладів, які здійснювалися вже після здобуття нашою державою незалежності, коли твори письменника антитоталітарного спрямування стали доступними та набули особливої актуальності. Так, 1997 року в журналі «Слов'янське віче – ХХІ століття» було опубліковано перекладений Оленою Дзюбою-Погребняк роман «Мансарда». З-під пера Алли Татаренко 1998 року у львівській «Класиці» вийшов переклад збірки оповідань «Енциклопедія мертвих», 2000-го – «Гробниці для Бориса Давидовича», а 2008-го у львівській «Піраміді» надруковано «Книгу любові і смерті», куди, крім «Гробниці для Бориса Давидовича» та «Енциклопедії мертвих», увійшла ще перекладена Аллою Татаренко збірка оповідань «Лютня і шрами». 2011 року в журналі «Всесвіт» вийшло оповідання зі збірки «Ранні печалі» «Хлопчик і пес», яке переклала Марина Гоголя. Українською мовою доступні й деякі есеї Д. Кіша. У спецвипуску журналу «І» «Югославія, Косово, Європа» (грудень 1999 року) опубліковані есеї «Цензура – автоцензура» в перекладі Андрія Бондара та «Ното роeticus, наперекір усьому» в перекладі Івана Лучука. 15 лютого 2012 року у Львові відбувся конфераторій «Данило Кіш. Роль чуда в літературі» за участі літературознавців Алли Татаренко, Ірини Старовойт, Василя Габора та Івана Лучука.

Проза Д. Кіша є центральним об'єктом досліджень таких сербських літературознавців, як Драган Бошкович, Йован Делич, Александр Єрков, Владимир

Зорич, Михайло Пантич, Петар Піянович. В Австралії про Д. Кіша писала Слободанка Владів-Гловер, в Австрії – Давор Беганович, у Великобританії – Вільям Гес, у Німеччині – Єрг Шулте, у Польщі – Мілош Буквалт, Сильвія Новак-Байцар, у США – Івана Вулетич, С'юзен Зонтаг, в Угорщині – Вікторія Радич, у Франції – Леві Бернар-Анрі, Гі Скарпета. В українському літературознавстві творчість Д. Кіша досліджувалася у працях Алли Татаренко.

До цього часу було написано немало наукових праць про творчість Д. Кіша, в яких увага акцентувалася на протопостмодерністській парадигмі прози сербського письменника (С. Владів-Гловер, С. Новак-Байцар, А. Татаренко), формі творів (А. Татаренко), ідеологічному аспекті (Д. Бошкович), особливостях поезики (Й. Делич, В. Зорич, П. Піянович). Головна увага літературознавців приділялася окремим творам, а саме романам «Мансарда» (1962), «Клепсидра» (1972), збіркам оповідань «Гробниця для Бориса Давидовича» (1976) та «Енциклопедія мертвих» (1983), натомість романи «Псалом 44» (1962), «Сад, попіл» (1965), збірки оповідань «Ранні печалі» (1968) та «Лютня і шрами» (1994), порівняно з іншими, є мало вивченими. Обрана тема дає можливість розглянути екзистенціалістську парадигматику прози Д. Кіша, яка до цього часу не привертала увагу українських літературознавців, дослідити поезику творів, зокрема такі її аспекти, як формально-структурні ознаки, нарацію, хронотоп, а також основні поетикальні моделі прози, зумовлені специфікою художнього сприйняття і трактування письменником дійсності – ліричну та псевдодокументальну.

Зв'язок дисертації з науковими темами і програмами. Роботу обговорено й погоджено на засіданні відділу слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, на якому вона й була виконана. Тема дисертаційного дослідження, схвалена на вченій раді Інституту літератури протоколом № 11 від 25 листопада 2010 року, пов'язана з комплексним науково-дослідним проектом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України «Історія в літературі – література в історії: історичний дискурс в зарубіжних літературах ХІХ–ХХ ст.» (номер державного реєстру – 0111U008330). Науковою радою НАН України з проблем «Класична спадщина та сучасна художня література» тему дисертаційного дослідження затверджено протоколом № 6 від 7 грудня 2010 року.

Мета й основні завдання дисертаційного дослідження.

Мета дисертаційної праці полягає у розкритті специфіки екзистенціалістської парадигми та поетикальної своєрідності прози Д. Кіша.

Виконання поставленої мети передбачає розв'язання ряду **завдань**:

- охарактеризувати творчість Д. Кіша з позиції сучасних йому літературно-культурних змін і виявити його дотичність до етико-естетичних та світоглядних метаморфоз в літературному процесі Сербії другої половини ХХ ст.;
- окреслити основні літературні чинники, що вплинули на формування художньої манери Д. Кіша;
- виявити основні компоненти екзистенціалістської парадигми у прозі Д. Кіша;
- висвітлити специфіку основних екзистенціалів у творах Д. Кіша;
- розглянути антитоталітарний наратив прози сербського письменника;
- проаналізувати єврейський дискурс прози Д. Кіша;
- дослідити міські топоси як ознаку екзистенційного коду;

- розглянути формально-структурні особливості творів Д. Кіша;
- дослідити часово-просторові координати прози сербського письменника;
- виокремити нарративні константи прози Д. Кіша;
- визначити специфіку основних поетикальних моделей – ліричної та псевдодокументальної прози.

Об'єктом цієї праці є твори художньої прози Д. Кіша – романи «Мансарда», «Псалом 44», «Сад, попіл», «Клепсидра» та збірки оповідань «Ранні печалі», «Гробниця для Бориса Давидовича», «Енциклопедія мертвих», «Лютня і шрами», а **предметом** – екзистенціалістська парадигма і поетикальні модуси прози письменника.

Основними **методами**, використаними для досягнення поставленої мети, є синтетично поєднані історико-культурний, що застосовувався під час встановлення історичного, культурного та літературного контексту творчості Д. Кіша, генетичний, залучений при вивченні еволюції прози сербського письменника, її генези, розвитку, психолого-біографічний, використаний при висвітленні індивідуальних чинників, нахилів та уподобань, що зумовлювали специфіку літературної діяльності Д. Кіша, компаративний, застосований при інтерпретації його прози та з'ясуванні впливів інших письменників, літературних течій і напрямів, метод екзистенціалізму, ужитий під час дослідження екзистенційно-антропологічної парадигматики творів Д. Кіша, структурно-семіотичний, залучений з метою виявлення змістових і формальних характеристик художньої дійсності, структурних і функціональних властивостей міських топосів у текстах Д. Кіша, специфіки художнього простору і часу, формальний – при аналізі форми творів сербського письменника, наратологічний – для дослідження специфіки функціонування оповіді у творах Д. Кіша та герменевтичний – як метод цілісного осмислення тексту.

Методологічною основою дисертації стали наукові праці з теорії літератури, наратології, семіотики, загальних питань поетики, дослідження, присвячені проблемам історії сербської та інших зарубіжних літератур ХХ століття, а саме роботи українських вчених Н. Бедзір, Є. Волощук, Т. Денисової, Д. Затонського, Г. Клічак, М. Кодака, Н. Мазепи, О. Романової, Г. Сиваченко, А. Татаренко, сербських кішезнавців Д. Бошковича, С. Владів-Гловер, Й. Делича, Й. Деретича, А. Єркова, П. Палавестри, М. Пантича, П. Піяновича, теоретичні та історико-літературні дослідження літературознавців з інших країн С. Владів-Гловер, І. Вулетич, І. Гасана, А.-Ж. Греймаса, Ж. Женетта, К. Ісупова, Ю. Лотмана, М. Медніса, С. Новак-Байцар, В. Радич, В. Топорова, Г. Янашек-Іванічкової. Філософським підґрунтям для дисертації стали роботи Х. Арендт, А. Камю, М. Поповича, Н. Ростової, Ж.-П. Сартра, З. Фрейда, Е. Фрома, К. Юнга та інших науковців.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що воно є першою в українському літературознавстві спробою вивчення екзистенціалістської парадигми прози Д. Кіша. Особистий внесок дисертанта полягає у дослідженні таких її компонентів, як екзистенціали, міські топоси, антитоталітарний нарратив, єврейський дискурс, а також у визначенні основних поетикальних модусів прози Д. Кіша. Усі спостереження та висновки зроблено самостійно, а наукові праці опубліковано без участі співавторів.

Науково-теоретичне і практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертації можна застосовувати для подальшого дослідження прози Д. Кіша як в аспекті теорії, так і художньої практики, а також для вивчення історії південнослов'янських літератур. Результати дослідження можуть бути використані в загальних і спеціальних вузівських курсах з історії сербської літератури та для створення відповідних програм і посібників.

Апробація результатів дисертаційної роботи. Основні ідеї дослідження апробовано на дев'яти міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях – «Топос тварини як антропологічне дзеркало» (Національний лінгвістичний університет, м. Київ, 24–26 березня 2011 року), «Булаховські читання» (Інститут філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 22 квітня 2011 року), «XX Ювілейний славистичний колоквиум» (Львівський національний університет імені Івана Франка, 19–20 травня 2011 року), «Конференція молодих учених» (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 15–17 червня 2011 року), «Мова і культура» (XX Міжнародна наукова конференція ім. проф. Сергія Бураго, м. Київ, 20–23 червня 2011 року), «Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай (да 90-годзя Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта)» (Білоруський державний університет, м. Мінськ, 6–8 жовтня 2011 року), «Звільнити майбутнє від минулого? Звільнити минуле від майбутнього? Українські трансгресії кінця ХХ – початку ХХІ століття. Культура – історія – політика» (в рамках проекту «Потяг до України», м. Вроцлав, Польща, 10–12 жовтня 2011 року), «Міжнародна наукова конференція молодих учених “Славистика ХХІ століття: традиції та перспективи розвитку”» (Львівський національний університет імені Івана Франка, 26–28 жовтня 2011 року), «IV Научни скуп младих филолога (постдипломаца и докторанада) Србије „Савремена проучавања језика и књижевности”» (Університет у м. Крагуєвац, філолого-мистецький факультет, Сербія, 17 березня 2012 року).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи знайшли своє відображення у 6 наукових працях, опублікованих у фахових виданнях, що входять до переліку ДАК України, а також в одній публікації, виданій у закордонному збірнику наукових праць.

Структура дисертаційного дослідження. Робота складається зі вступу, основної частини, що містить три розділи, висновків та списку використаної літератури (126 позицій). Загальний обсяг роботи становить 181 сторінку, основного тексту – 168 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання дисертаційної роботи, визначено її теоретико-методологічну основу, наукову новизну і практичне значення, подано відомості про апробацію основних положень дисертації, висвітлено стан вивчення творчості Д. Кіша в сучасній сербістиці.

У **першому розділі «ПОСТАТЬ ДАНИЛА КІША У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ 60–80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ»** проаналізовано рецепцію творчості сербського письменника у працях літературознавців, ступінь наукового осмислення його прози. Окреслено

літературний контекст, у якому творив Д. Кіш, а також літературні взірці, на які орієнтувався письменник, його погляди на мистецтво слова.

У підрозділі **1.1. «Наукова реценція творчості Данила Кіша»** розглянуто праці Д. Бегановича, Д. Бошковича, М. Буквалта, С. Владів-Гловер, І. Вулетич, Й. Делича, Й. Деретича, Л. Єремича, С. Зонтаг, В. Зорича, Ю. Корнхаузера, Т. Куленовича, М. Львової, С. Новак-Байцар, П. Палавестри, М. Пантича, Т. Петцер, П. Піяновича, В. Радич, А. Татаренко та інших дослідників. Джерелами знань про творчу спадщину Д. Кіша є як літературознавчі розвідки, так і його автопоетичні твори, в яких письменник намагався окреслити власні естетичні орієнтири, виказати своє ставлення до тих чи інших мистецьких явищ. Творчість письменника привертала увагу багатьох сербських та зарубіжних літературознавців, літературних критиків, які пов'язували його прозу з традицією модернізму, писали компаративні розвідки на тему впливів інших письменників, літературних течій і напрямів на формування художньої манери Д. Кіша. Одні критикували його порівняння з традиційними прозовими формами (Л. Єремич), зосередженість на єврейській тематиці (Н. Васович), віддаленість його прози від локального, югославського контексту, інші ж схвалювали оригінальні творчі рішення Д. Кіша. Встановлено, що літературознавча думка доходить різних висновків стосовно належності Д. Кіша до модернізму чи постмодернізму. Безсумнівно важливим аспектом прози Д. Кіша є його формотворчість та жанротворення, які пізніше спонукали сербських письменників-постмодерністів до пошуку форми для своїх творів та жанрового експериментаторства. Дискурс навколо поетики прози Д. Кіша має різносторонній характер, але йому не вистачає системності, фактично кожен аспект має прогалини у дослідженні та потребує доповнення. Маловивченими є такі літературознавчі проблеми, як єврейський контекст, особливості часопростору, поетика документу у прозі Д. Кіша. Поза увагою науковців залишається екзистенціалістська парадигма прози сербського письменника.

У підрозділі **1.2. «Данило Кіш і літературний процес у Сербії другої половини ХХ століття»** розкрито літературно-культурний контекст, в якому відбулося становлення Д. Кіша як письменника, основні літературні тенденції, що вплинули на формування художньої манери прозаїка.

У підпункті **1.2.1. «Історико-літературні умови становлення модерністської повоєнної літератури Сербії»** з'ясовано, що повоєнна лібералізація в політичному і культурному житті Югославії дала змогу відбутися молодій генерації письменників, що прагнула за допомогою формальних і жанрових експериментів творити новий тип прози, відмінний від панівного реалістичного з елементами психологізму. Послаблення державного контролю відкрило можливість для полеміки, що велася між двома творчими методами на сторінках журналів «Књижевне новине», «Младост», «Сведочанство», «Савременик», «Дело», «Летопис Матице Српске» і «Књижевност», які відіграли значну роль у формуванні нової моделі національної літератури. На відміну від творців «нової сербської прози», що трималися естетики неореалізму (Д. Михаїлович, В. Стеванович, М. Савич, С. Селенич), представники напряму «критичної літератури» (термін запропонований П. Палавестрою на позначення альтернативного для соцреалізму напряму), до якого належали Д. Кіш, Б. Пекич, М. Ковач звернулися до спадку модернізму, обирали для

художнього втілення універсальні, а не локальні теми. Спільним світоглядним компонентом як для сербських неореалістів, так і для повоєнних модерністів було екзистенціалістське світовідчуття. Вплив останніх виявився досить сильним і позначився на формуванні естетики сербських постмодерністів, що пізніше посіли поважне місце в каноні сучасної сербської літератури.

У підпункті **1.2.2. «Роль Данила Кіша у розвитку модерністської та постмодерністської літератури Сербії»** обґрунтовано належність письменника до модернізму. Відродження модерністських традицій, розквіт яких у сербській літературі припадає на міжвоєнне двадцятиліття, пояснюється розчаруванням молодих письменників у панівному творчому методі. Д. Кіш належав, за Й. Деретичем, до першої генерації сербських повоєнних модерністів, що розпочала свій творчий шлях у 60-х роках ХХ ст. і відрізнялася тяжінням до універсальних тем, зазвичай, трагічним світовідчуттям, духовним скептицизмом, тяжінням до формально-структурних інновацій, прагненням, з одного боку, політичної незаангажованості, а, з другого – участі в суспільному житті. Синтез культур, що формували особистість Д. Кіша (балканська, центральноєвропейська, єврейська) виплекав у нього бажання вийти поза межі національної проблематики й орієнтуватися на світовий, загальнолюдський контекст. Художні рішення Д. Кіша були перейняті другим поколінням повоєнних модерністів, початок творчості яких припадав на 70-ті роки ХХ ст., а також сербськими постмодерністами, які проголосили Д. Кіша своїм прекурсором, передусім, «молодопрозівцями» (термін А. Татаренко, вжитий на позначення покоління письменників, що вийшли на літературний кін у 80-х роках і протиставляли свої твори панівній літературній моделі, тяжіли до радикальних експериментів авангарду, формотворчості, були спадкоємцями досвіду «критичної літератури»), а саме С. Басарою, Р. Петковичем, С. Дам'яновим, Н. Митровичем, М. Пантичем, М. Продановичем.

У підпункті **1.2.3. «Етапи формування творчості Данила Кіша»** застосовано запропоновану Й. Деличем періодизацію творчості сербського письменника, що складається з трьох фаз, відмінних між собою за жанровими, стилістичними особливостями творів та літературними наслідуваннями: фази коротких романів, фази «Родинної трилогії» та новелістичної фази. Визначено основні літературні впливи, яким піддавалася художня манера Д. Кіша на кожному етапі літературної діяльності. Найбільшого значення у її становленні відіграла спадщина сербських і західноєвропейських модерністів, особливо Дж. Джойса, М. Црнянського, а також класиків світової літератури (для фази коротких романів «Мансарда», «Псалом 44»); творчість Б. Шульца, А. Роб-Грійє та започаткованого ним напряму речизму, концепція «нового роману», поезія речі, ідеї російських формалістів (для фази «Родинної трилогії»); естетика Х.-Л. Борхеса, творчість І. Бабеля, Б. Пільняка, А. Кестлера, Ж.-П. Сартра, О. Солженіцина, В. Шаламова (для новелістичної фази). Хоча для кожного творчого етапу Д. Кіша визначальними були окремі літературні явища та спадщина конкретних письменників, їхній вплив не обмежувався одним творчим періодом, але мав місце і в подальшій літературній діяльності. Переломним моментом у творчій еволюції Д. Кіша є написання роману «Клепсидра», в якому поєднані основні способи художнього представлення

дійсності. Роман знаменує перехід письменника у подальшій творчості до стратегії документалізму.

У підрозділі **1.3. «Літературно-естетичні погляди Данила Кіша»** в результаті аналізу літературно-критичних есеїв, інтерв'ю встановлена позиція сербського письменника щодо того, якою повинна бути література. Естетика Д. Кіша відзначалася політичною незаангажованістю, прагненням до творчої свободи митця-*homo poeticus*. Прагнення до розвінчання тоталітарних систем, які перетворюють людину на політичну тварину, панування у творах теми смерті, змалювання особистостей, що протистоять системі, опис людської долі в рамках «реальності-після-Освенціма» вказують на екзистенціалістські умонастрої у світогляді письменника. Художню стратегію Д. Кіша урізноманітнює, з одного боку, концентрування на внутрішньому світі, ліризмі, а з другого боку – на фактажі документів і свідчень, що творять мозаїчну картину світу із претензією на її автентичність. Стратегія автобіографізму Д. Кіша покликана описувати життя у всій його повноті. Особливістю літературно-естетичних поглядів письменника є концепція «фантастичної реальності», яку він застосовує для викриття тоталітарних режимів. Фантастичне Д. Кіш вбачає у страшних фактах дійсності, порівняно з якими людська фантазія безсила. У зв'язку з цим письменник вважає зайвим описувати події, що не відбулися насправді. Захищаючи у своїй есеїстиці авангардизм, митець обстоює в літературі тяжіння до екзистенціалізму, називає його «лементом за людяністю», приписує мистецтву слова етичну роль. Основоположною в модернізмі, до якого сербський письменник був причетний, є, на його думку, категорія сумніву, що спонукає митців до постійного пошуку форми та перегляду традиційних засад творчості.

У другому розділі **«ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКА ПАРАДИГМА ПРОЗИ ДАНИЛА КІША»** розглянуто основні її складові. Доведено, що філософія екзистенціалізму в літературному житті повоєнної Югославії знаходила, з одного боку, спільні точки дотику з офіційною ідеологічно маркованою літературою, а з другого – створювала ідейну платформу для митців, які прагнули свободи творчості й намагалися вийти поза межі нав'язаного методу. Поширенню екзистенціалістських ідей сприяли численні філософські та літературознавчі видання, переклади сербською мовою творів теоретиків філософії. Криза особистості, її нівелювання в суспільстві збудили інтерес до екзистенціалізму.

Такі домінанти екзистенціалістської естетики, як зосередження уваги на особистості з її внутрішнім світом, протиставлення особистості та історії, особистості й режиму, зображення епохи, що ніби пропущена через життя героя, тема свободи вибору людини й відповідальності за нього, відчуття трагічності, трагічна іронія, протистояння особистості й системи, відчуження протагоніста, звуження меж простору і часу романів та оповідань, обмеження кола героїв спостерігаються протягом усієї літературної діяльності Д. Кіша.

У підрозділі **2.1. «Екзистенціали художнього світу»** визначено, що у прозі письменника своє вираження знаходять такі екзистенціали, як смерть, страх, самотність, відчуження, абсурд.

Ключовим у прозі Д. Кіша, на думку дисертанта, є екзистенціал смерті. У художній візії письменника життя людини в країні тотального контролю

розглядається як «буття-до-смерті», вона є спостерігачем убивств і знаходиться в очікуванні своєї смерті, нерідко – страти. На екзистенціал смерті вказує хворобливий стан персонажів. Буття-в-світі героя «Родинної трилогії» Едуарда Сама характеризує неміч, безпорадність, нездатність подбати про родину. За класифікацією типів Е. Фрома, цього персонажа можна охарактеризувати як некрофіла. Життя героя-шаленця набуває циклічного характеру – є історією постійного вмирання й оживання, боротьби Еросу й Танатосу, його життєвий цикл збігається з природним – зміни психологічного стану Едуарда Сама відбуваються разом зі змінами пір року.

Предмети у прозі Д. Кіша не лише характеризують побут і слугують культурними знаками, а й несуть певну символіку, зокрема віщують про смерть, передають відчуття наближення скону (дім, що «помирає» після того, як Едуард Сам виходить із нього, дзеркало, море, труна). Алюзії на смерть у творах сербського письменника реалізовані за допомогою художніх засобів – картин природи, відчуттів, символів. На прихід смерті вказують біблійні та міфологічні посилання. У багатьох творах Д. Кіша смерть показана з перспективи оповідача, що вмирає, вона змальована переважно зсередини – з позиції самої людини (зазвичай, самотньої), яка очікує на смерть, як факт усвідомлення свого скону, як смерть для себе, а не для тих, що залишаються живими (оповідання «Борг», «Апатрид»). В оповіданнях, де нарація ведеться від імені автора чи оповідача-спостерігача, смерть змальована ззовні – з позиції живих. Д. Кіш надає перевагу зображенню процесу вмирання, натомість, момент смерті, акт загибелі залишається поза твором, що надає смерті героїв величності, таїни (смерть батька в «Енциклопедії мертвих»). Позитивного значення смерть набуває в розумінні шляху до свободи, можливості звільнення від життєвих пут і переслідувань у тоталітарному суспільстві. Смерть поєднує покійників у небутті, а також вершить справедливість, зрівнюючи всіх людей (оповідання «Червоні марки з Леніним»).

Екзистенціал смерті доповнюють такі явища, як смерть духовна (смерть митця, особистості шляхом перетворення людини на політичну тварину), смерть кохання, смерть як відхід у вічність, смерть як природна частина життя, яке носить циклічний характер. Смерть героя Едуарда Сама символізує також загибель цілого пласту культури, епохи, усього покоління, до якого він належав.

Протагоністів Д. Кіша переслідує також відчуття невмотивованого страху, який є константою епохи. Екзистенціал страху пов'язаний із передчуттям небезпеки. У зв'язку з травматичним досвідом герой перетворюється на невротика, перебуває під постійними очікуваннями загрози, відчувається в небезпеці. Екзистенційний страх виступає деструктивною силою, що руйнує дитячий світ персонажа Анді Сама у збірці оповідань «Ранні печалі».

Невід'ємним екзистенціалом прози Д. Кіша є відчуження, яке характеризує буття-в-світі, де особистість-мислитель та суспільство – антагоністи. Для персонажа Едуарда Сама світ – ворожий, він переслідує людину, а вона ризикує втратити себе в «безликому» суспільстві. Потяг до відчуженого існування є наслідком міського способу життя, коли у місті персонаж намагається бути непомітним і непричетним до навколишніх подій, тяжіє до свободи творчості, однак у суспільстві сприймається за божевільного. Екзистенціал самотності пов'язаний із феноменом юродства, яке

властиве поведінці героя Едуарда Сама, що позиціонує себе поза суспільством. У пізніх оповіданнях Д. Кіша екзистенціал самотності пов'язаний з екзистенціалом смерті: персонажі зустрічають скін в самотності, нерідко розглядають смерть як утечу від неї.

Екзистенціал абсурду оприявлено у творах, орієнтованих на викриття тоталітарного режиму – в романі «Клепсидра» та у збірці оповідань «Гробниця для Бориса Давидовича». У такій політичній системі люди стають «зайвими», масові знищення – буденними і кваліфікуються як служіння системі. Абсурд місії «дітей революції» полягає в тому, що вони знищуються устроєм, який самі будували. Божевілья персонажа, його невідповідність суспільним нормам, поведінка, що виходить поза рамки соціуму, є своєрідним бунтом, небажанням миритися з існуючим порядком. Типовим героєм у цьому ракурсі виступає Едуард Сам із «Родинної трилогії». У розумінні персонажа-юродивця, божевільним є тоталітарний світ, що нівелює людину, тоді як герой прагне до свободи особистості й творчості.

У підрозділі 2.2. «*Антитоталітарний наратив*» доведено, що оповідання й романи сербського письменника як джерело знань про тоталітаризм характеризуються не історизмом, соціально-політичною заангажованістю, а загальнолюдським, філософським спрямуванням, сконцентровані навколо теми буття людини в тоталітарному світі. Поняття «антитоталітарний наратив» є уточненим терміном автора теорії тоталітаризму Ханни Арендт, яка розуміла під формулюванням «тоталітарний наратив» оповідь, створену для розвінчання тоталітарного режиму. Антитоталітарний наратив у прозі Д. Кіша виконує етичну функцію, яка полягає у викритті комуністичного і фашистського режимів, таборів, механізмів, що перетворюють людину на політичну тварину.

При аналізі творів Д. Кіша використано теорію тоталітаризму Х. Арендт, яка виокремлює в моделі тоталітарного суспільства такі її складові, як політична верхівка, чернь, інтелігенція. Найкраще ця модель прочитується на прикладі оповідань збірки «Гробниця для Бориса Давидовича», де головними героями-ворогами політичної системи, є не повстанці-опозиціонери, а «комісари», «народжені революцією». Викривши утопічність «раю на землі», його страшну реальність, представники інтелігенції опиняються перед екзистенційним вибором, за будь-яких умов трагічним – зазнати репресій, бути знищеними, але не зрадити себе як особистість (як учинили революціонери Новський, Гоулд Верскойлс, Карл Таубе) або перетворитися на частину натовпу (черні), озброївшись сліпою вірою і відкинувши всі сумніви щодо порядності влади (у випадку поета Дармолатова). Ідеальна людина, з точки зору правлячої верхівки та слуг системи, – це політична тварина, якою легко керувати, вона готова повірити у все, чого від неї вимагають, підписати фальшиве зізнання, зректися власних переконань. Це відбувається, зокрема, із героєм Кішевого оповідання «Поет» зі збірки «Лютня і шрами» Стевою Лічиною, якого за крамольний вірш на три роки посадили в тюрму і за цей час «навчили» писати оди партії.

У підрозділі 2.3. «*Єврейський дискурс*» розкрито основні грані образу єврея у прозі Д. Кіша, проблему антисемітизму. Єврейський персонаж, зображений із перспективи зовнішнього споглядання, нерідко має ті характеристики, які йому приписують персонажі-неєвреї. Головні герої Кіша – євреї Новський та Едуард Сам

– трагічні, бо стають жертвами різних політичних режимів. На них чатують негаразди, їхнє життя закінчується трагічно, відтак, образ єврея у художній візії Д. Кіша має семантику безталанного.

Суспільне аутсайдерство єврея пов'язане зі стереотипом вбивці Христа, Агасфера. В авторській картині світу євреї постають «історичною парадигмою поточного часу», станом усього людства, відтак, будь-яка особистість за тоталітарного устрою, без огляду на національність, є Агасфером, людиною безталанною і безпритульною, вигнанцем. Разом із тим, єврейство – генетичне, «вроджене», становить ідентичність персонажа, зберігаючи яку переслідуваний народ, як у романі «Псалом 44», стає непереможним.

Образ єврея також наділений семантикою майстра, інтелектуала, критично мислячої людини, здатної до самостійного осмислення того, що відбувається. У творах Д. Кіша євреї представляють також народ, що стоїть на чолі світових історичних процесів, вершить головні досягнення людства. Пізніші твори менш прив'язані до єврейства як такого, натомість питання космополітизму постає в них дедалі частіше. Єврейська свідомість персонажів позначена подвійною ідентичністю – єврей і європеєць. Знаковими є оповідання зі збірки «Лютня і шрами», в якій персонажі емігрували по всій землі, а в кінці життя шукають власну ідентичність.

У підрозділі **2.4. «Міські топоси»** окреслено предметно-сміслову даність міст у прозі Д. Кіша, продемонстровано, як міста впливають на внутрішній стан персонажів, в яких стосунках вони з ними перебувають. Д. Кіш актуалізує розуміння міста як простору, що є носієм пам'яті, а також міста як імені із закріпленим в уяві читачів образом, відомим своєю історією, стереотипами. З'ясовано, що місто у прозі Д. Кіша має як позитивну, так і негативну семантику. Позитивно марковане місто – це місто дитинства, втраченого раю, «музей пам'яті», духовного центру – саме такими для Д. Кіша є Новий Сад (збірка оповідань «Ранні печалі») та Белград (оповідання «Енциклопедія мертвих», «Лютня і шрами»). Модернізацію цих міст, знищення старих його частин персонаж сприймає як утрату старих цінностей, культурної пам'яті, зрештою, себе. Мультикультурним містом, що слугує прихистком для різних культур, простором, де персонаж може бути непоміченим, але, разом із тим, самотнім, є Париж (пізні оповідання Д. Кіша «Апатрид», «Юрій Голец»). Місто з негативною семантикою – антиестетичне, його мешканці почувають несумісність із ним, втікають із нього – це місто занепаду (Естергом, Дублін). Типовими для прози Д. Кіша є радянські міста, що носять антиутопічний характер, підлягають деміфологізації. В оповіданнях «Магічне кружляння карт» та «Лютня і шрами» таким містом є Москва, в оповіданні «Механічні леви» – Київ. Персонажі цих творів, що є мешканцями згаданих міст формують образ «радянської людини», з одного боку, людини-машини, що готова виконувати надреальні для людських зусиль партійні завдання (Челюстников) та людини, що постійно живе, себто існує в страху покарання (жителі Москви).

У третьому розділі **«ПОЕТИКАЛЬНІ СТРАТЕГІЇ ПРОЗИ ДАНИЛА КІША»** використано системне розуміння поезики (за М. Кодаком), розглянуто особливості поезики прозових творів сербського письменника, проаналізовано дві головні поетикальні стратегії Д. Кіша – псевдодокументальну та ліричну.

У підрозділі **3.1. «Формально-структурні пошуки»** визначено, що формотворчі відкриття Д. Кіша характеризуються переходом від розлогої форми до короткої, виняток становить експериментальний роман «Клепсидра», в якому письменник мав на меті реалізувати всі можливі способи представлення художньої дійсності. Спрощення і скорочення форми пояснюється стратегією «максимум змісту і мінімум форми». Від роману прозаїк переходить до класичної форми короткого оповідання, новели, написаної на кшталт енциклопедичної статті про біографію звичайної людини, що прожила незвичайне, «фантастичне життя».

Письменник відмовився від однакової структури для кожного твору. Показовим у плані експериментаторства, «пошуку форми із книги на книгу» є «Родинна трилогія», особливо останній її роман «Клепсидра», де поєднані дві основні художні стратегії – авангардна, сюрреалістична з викривленими часово-просторовими координатами та об'єктивна – реалістична, документальна. Форма «Клепсидри» характеризується синкретизмом стилів, перспектив, уміщених в одному романі, що ускладнює його жанрову ідентифікацію. Роман ілюструє намагання письменника передати один зміст кількома формами. Текст сприймається як універсум, а написання твору – як творення (художнього) всесвіту. Але в даному випадку Кіш займається не творенням, а, подібно до постмодерністів, реконструкцією дефрагментованого минулого.

Правомірним є спостереження Алли Татаренко про схильність письменника до творення незвичайних, гібридних жанрів. Жанровий та родовий синкретизм найчастіше виражений у балансуванні між прозою і лірикою та прозою і драмою. Нетрадиційність відзначаємо і в структурі творів, що мають незвичайні функціональні частини та елементи: оповідання-курсив відіграє роль «преамбули», вступу до художнього світу, малюнки-символи слугують ключами для кількарівневої інтерпретації роману. Постскриптом об'єднує оповідання в одну збірку, пояснює їхній взаємозв'язок.

Оповідання збірок та різні твори Д. Кіша поєднуються в один наратив завдяки спільним мотивам, «мандрівним персонажам», за Аллою Татаренко, циклічності. Найуживанішими такими «об'єднавчими» мотивами є смерть, що поєднує оповідання збірок в одну книгу (збірка оповідань «Енциклопедія мертвих»), та тема революційних утопій (збірка оповідань «Гробниця для Бориса Давидовича»).

У підрозділі **3.2. «Особливості часопростору»** доведено, що для хронотопа прози сербського письменника характерне переплітання двох реальностей – дійсної та оніричної. Суб'єктивний хронотоп, вибудований у «Ранніх печалях» та «Саду, попелі» через дитяче сприйняття світу, відзначається циклічністю часу і відповідає міфологічним уявленням про час, дераціоналізує текст, виводить дійсність поза межі буденного. У пізніх, псевдодокументальних творах – оповіданнях збірок «Гробниця для Бориса Давидовича», «Енциклопедія мертвих» переважає об'єктивний хронотоп. Д. Кіш вкладає час оповіді в рамки однієї епохи – однієї енциклопедичної статті про долю конкретної людини. Якщо в ліричних романах та оповіданнях порушується внутрішній часовий і строгий логічний зв'язок між окремими ланками сюжету, то у псевдодокументальних творах письменник дотримується його.

Примітною характеристикою прози Д. Кіша є поєднання художньої (книжкової, вигаданої) і справжньої дійсності. Часовою багатоплановістю відрізняється роман «Мансарда». Відмінною рисою часопростору в «Ранніх печалях» є непослідовне чергування минулого, теперішнього і майбутнього часів, перестрибування з одного часового проміжку на інший. В оповіданнях цієї збірки фігурують дві часові реальності, що чергуються між собою: актуальна і ретроспективна.

У підрозділі 3.3. «Еволюція нарації» зазначається, що початок творчості сербського письменника характеризувався пошуком наративної стратегії, експериментаторством. У ранній творчості Д. Кіша спостерігається наслідування письменників сербського та західноєвропейського модернізму. Перший роман «Мансарда» – зразок ліричної прози Д. Кіша, особливий відсутністю системності й послідовності розповіді, побудованої на внутрішніх монологіях, спогадах, цитатах, діалогах, ліричних сповідях; тут присутні алюзії на тексти Томаса Мана, Мілоша Црнянського. «Псалом 44» хоч і має структуру традиційного роману, однак його оповідь збагачена технікою потоку свідомості джойсівського штибу. Оповідач близький до поетичного «ліричного героя», авторського «Я», його прототипом є автор книги.

На другому етапі творчості, коли писалися твори «Родинної трилогії», Д. Кіш став продовжувачем лінії ліричного роману в літературі модернізму та створив роман «Клепсидра», де поєднав дві основні оповідні стратегії. У першій домінує суб'єктивний спостерігач, що нерідко виступає в ролі дитини, про хід думок якої читач дізнається через внутрішньо фокалізовану оповідь. Д. Кіш використовує три оповідні перспективи – головного героя – хлопчика Андї Сама, дорослого наратора, а також оповідача-тварини (пса Дінго). На цьому етапі наративної стратегії Д. Кіша властиве злиття дорослого і дитячого голосів, яке Івана Вулетич називає «гібридним наративним голосом». Збірка оповідань «Ранні печалі» характеризується зміною ракурсу оповіді, кута зору, під яким подаються події – переходом від «Я»-наратора до третьоособового оповідача. Суб'єктивізована оповідь притаманна розділам «Клепсидри» під назвою «Записки одного божевільного». Ця щоденникова частина відрізняється описом внутрішнього світу героя, його філософствуваннями, спогадами, нав'язливими думками, снами, а також оповіддю від першої особи. Онірична складова, особливо пошанована серед психоаналітиків, дозволяє читачеві сягнути підсвідомого рівня реальності, дізнатися про бажання та комплекси головного персонажа.

Другою перспективою, характерною для «борхесівських» оповідань пізнього етапу творчості Д. Кіша (збірок оповідань «Гробниця для Бориса Давидовича», «Енциклопедія мертвих», «Лютня і шрами»), є об'єктивно дистанційований оповідач-спостерігач, який часто виконує роль коментатора документів, фотографій, свідчень. Оповідач Д. Кіша є також «очевидцем», свідком, що на відстані обсервує життя персонажів. Наратор реконструює життя героя з уцілілих фрагментів свідчень, але повністю відновити його не вдається, – «білі плями» лишають читачеві простір для здогадів та творять відчуття правдивості історії. В останніх оповіданнях Д. Кіша (збірка «Лютня і шрами») сильно виражене авторське «Я», тут «Я»-оповідач максимально наближений до авторової свідомості.

Найпоширенішою наративною схемою оповідань Д. Кіша є нелінійна, двошарова оповідь, що містить оповідання-обрамлення з актуальним часопростором та головною оповідь, зазвичай, ретроспективну. В той же час в романах Д. Кіша, різних між собою за структурою, домінує суб'єктивізована оповідь.

Характерною ознакою для наративної техніки прози Д. Кіша є використання кіноприймів, наслідування поезики кінороманів А. Роб-Грійє. У своїх творах сербський письменник робить наголос на різних аспектах чуттєвого сприйняття. Переключення з одних чуттів на інші урізноманітнює збірку оповідань чи роман. У «Ранніх печалях» першість мають запахи. Звукові деталі переважають у деяких пізніх оповіданнях, зокрема, в «Юрію Гольці», «Поеті». У романі «Клепсидра» автор залучає всі види чуттєвого сприйняття. Тут письменник ніколи не подає цілісної картини, а представляє один із можливих кутів зору, змінює візуальну картину на звукову, коли читач або тільки «бачить» персонажів і речі, або лише «чує» голоси «за кадром». Акцент на зоровому сприйнятті, кольорах Д. Кіш робить у частині «Картини з подорожі» роману «Клепсидра», де оповідь ведеться наратором-спостерігачем, об'єктивно дистанційованим. Прозові фрагменти представлені як кадри фільму, що дозволяє чергувати різні перспективи подачі картинки, відмовитися від подієвої послідовності, суміщати різночасове в рамках однієї оповіді. В оповіданнях збірок «Гробниця для Бориса Давидовича», «Енциклопедія мертвих» та в романі «Клепсидра», де оповідач об'єктивно дистанційований, зустрічаємо фотографічно-документальну перспективу, зняту «холодним оком камери». Письменник вдається до великого плану, близької перспективи (у чому виявляється також вплив «поезії речі», речизму), ефекту «замкової щілини», «відмотування плівки», коли наратор повертається до щойно описаної деталі чи епізоду в ході ретардованої оповіді, а потім уповільнює нарацію, зосереджуючи увагу на обраному моменті і розгортаючи оповідь навколо нього. Оповідній манері Д. Кіша притаманна зміна ритмів оповіді: за допомогою зовнішньої фокалізації він прискорює оповідь, лишаючи поза увагою внутрішній світ головного героя і оцінку того, що відбувається довкола нього; з метою привернення читацької уваги до ключового – діалогу, внутрішнього монологу письменник уповільнює нарацію.

У підрозділі **3.4. «Документальна стратегія»** стверджується, що художній задум письменника змінювався, починаючи з написання роману з документальним началом («Псалом 44») до створення псевдодокументальної прози з наслідуванням борхесівської стратегії документу, де письменник поєднує автентичне й вигадане (збірки оповідань «Гробниця для Бориса Давидовича», «Енциклопедія мертвих»). Переломним моментом для творення псевдодокументалістики стало написання роману «Клепсидра», в якому через метафоричність, іронічну дистанцію було досягнуто об'єктивізму, а біографічні факти подавалися в ускладненій формі та під різними кутами зору. Цей твір відзначається переходом від ліричного суб'єктивізму, домінантного для ранньої прози Д. Кіша, до об'єктивізму, нейтрального тону оповіді, який задає у фрагментах «Клепсидри» наратор-слідчий. Таким чином, художній твір наближається до строгої форми розслідування, автор не залишає поза увагою будь-які деталі, виключає можливість вибіркості описів, уникає

вираження авторського ставлення до подій у творі. Якщо у «Псалмі 44» відбувається реконструкція реальності за допомогою багатьох суб'єктивізованих та узагальнених оповідей – спогадів очевидців, журналістської статті, біографічного, то у «Клепсидрі» Д. Кіш вдається до деконструкції документу, відводячи читачеві роль слідчого, який має в розпорядженні безліч фактів, з яких потрібно скласти цілісну картину.

Часто вживаним у псевдодокументальних творах Д. Кіша є прийом очуднення, запозичений від російських формалістів. Оповідачем стає не учасник історичної події, а її свідок. Свідок виступає також у функції реконструктора правдивої історії, якою, в розумінні Д. Кіша, є доля людини, та в ролі коментатора документів, що складають канву оповідання. Коментатор встановлює зв'язок між правдою і вигадкою. Широке використання документів, фіктивних і правдивих, змінює концепцію автора, який виступає тепер не як творець, а як укладач текстів.

У підрозділі **3.5. «Специфіка ліризму»** визначено, що ліричну прозу сербського письменника представляють роман «Мансарда» та твори «Родинної трилогії» – роман «Сад, попіл» і збірка оповідань «Ранні печалі». У прозі Д. Кіша ліричне має зв'язок із автобіографічним – із хаосу автентичних подій, документів Кіш створює багатогранну поетичну, фантастичну, а не документальну картину світу, а образ протагоніста є зазвичай альтер-Его автора. У цих книгах важливе місце посідають характерні для ліричної прози теми – кохання та дитинство.

Так, у романі «Мансарда» автор транспонує свої власні любовні переживання. Ліричне безпосередньо пов'язане з центральними персонажами творів, вагому частину яких займає опис їхнього внутрішнього світу: важливий герой, а не події або ж події важливі рівно настільки, наскільки вони впливають на персонажа. Тому образ героя тут не так розвивається в часі, як розкривається перед читачем різними своїми гранями, нерідко персонаж має кілька імен. Розмитість спостерігається не лише в самоідентифікації протагоніста, а й у несистемному викладі подій, розмитому часопросторі. Одним із головних мотивів є подорож зі світу реального до книжкового універсуму, адже «Мансарда» – це роман про написання роману, де відбувається мандрівка до екзотичного острова (в чому впізнається вплив суматраїстичної прози Мілоша Црнянського), а також подорож у глибини душі персонажа через посередництво внутрішніх монологів, спогадів, через передачу автором емоційних станів, перехід у діалогах від прозової мови до римованої.

Казковий, суб'єктивний світ дитини в «Ранніх печалях» та «Саду, попелі» протистоїть буденному світу дорослих. Зовнішній мікрокосм Анді Сама складають близькі люди, домашні предмети, тварини, світ природи. Внутрішній стан персонажів відображають «ментальні пейзажі», описи погоди, дотичні до творення тональності оповіді. «Ранні печалі» містять живі враження дитини, викликані красою природи, що описана багатими метафорами, а також палітру дитячих почуттів – психологічну реакцію на перший травматичний досвід. Втім переживання, думки, почуття, асоціації, спогади персонажа-дитини подані не в сентиментальному світлі, а іронічно «приземлені». Маючи доступ до внутрішнього світу Анді Сама, читач може спостерігати за розвитком і дозріванням персонажа. Загалом картина світу Анді Сама фрагментарна, складається із уцілілих спогадів, як у романі «Сад, попіл», де образ батька – уламковий, а хлопчик-оповідач, наводячи

спогади, ніби намагається довести існування міфологізованої постаті Едуарда Сама. Ліричність творів із дитячою візією світу виявляється також у спробах віднайти власне «Я». Так, образ Марії із «Псалма 44» ускладнений двома «Я»: «Я» дівчинки-школярки та «Я» ув'язненої концтабору.

ВИСНОВКИ узагальнюють результати дисертаційного дослідження.

Аналіз основних складових філософсько-естетичної парадигми Д. Кіша та їхнього втілення у творах митця виявили їх органічність у контексті модернізму другої половини ХХ століття. Сербський письменник був активним учасником тих естетичних зрушень доби, коли митці звернулися до експериментаторства, що в подальшому вплинуло на формування постмодернізму в сербській прозі.

Виняткова чутливість Д. Кіша до художніх феноменів світової літератури, його відкритість до діалогу, здатність митця вбирати в себе досвід чужих культур забезпечили його творчості високу амплітуду впливу на сербську літературу. Найбільш помітний вплив на прозу сербського письменника мала літературна діяльність І. Андрича, Х.-Л. Борхеса, А. Кестлера, М. Крлежі, А. Роб-Грійє, М. Црнянського, Б. Шульца, а також такі явища мистецтва слова, як речизм, «школа погляду», «новий роман», поезія речі, школа російських формалістів і Ролана Барта. Протистояння традиції для Д. Кіша полягало не у войовничому її деструктивному запереченні, а радше у трансформації, в несподіваному використанні і перекомбінації її явищ. Прагнення письменника до творчої свободи, політичної незаангажованості, відстоювання модерністських принципів зображення реальності та екзистенціалістського світовідчуття сприяли виробленню ним оригінального погляду на літературу, відмінного від соцреалістичного.

Робота засвідчує великий екзистенційний потенціал прози Д. Кіша, експлікує найважливіші елементи концептуального поля «людина» в авторській картині світу. Творчість письменника можна окреслити як «відкриту» драму, засадничий стрижень якої складають емоційний дисбаланс, внутрішня розщепленість, породжені дегуманізуючими реаліями життя ХХ століття. У структурі антропоцентричної художньої моделі дійсності Д. Кіша ключовими є екзистенціали смерті, страху, самотності, відчуження, абсурду. Оповідання і романи Д. Кіша характеризуються екзистенціалістською проблемою буття особистості в тоталітарному суспільстві, побудованому за моделлю «політична верхівка – чернь – інтелігенція», в якому персонажі звершують свій моральний вибір. Доцентровою силою у прозі Д. Кіша є єврейське питання, що висвітлюється як загальнолюдська, а не етнічна проблема, відтак, трагічний образ єврея із численними його гранями розкриває буття людини у світі загроз. Місто у творах Д. Кіша відображає душевний стан героя, його буття-в-світі. Семантика міста у прозі сербського письменника визначається характером стосунків персонажів із ним: позитивні міста зберігають спогади героїв, культурну пам'ять, негативні ж відображають духовну кризу, самотність, відчуження. Специфічними для художнього дискурсу Д. Кіша є радянські міста, що мають антиутопічний характер.

У дисертації значна увага приділяється найхарактернішим особливостям поетики прози Д. Кіша. Обґрунтовано, що особливості конструювання письменником нарації, хронотопу твору пов'язані з вибором поетикальної стратегії ліризму чи псевдодокументалізму. Для ліричної прози характерні такі нарративні

особливості, як суб'єктивний спостерігач, домінування внутрішньо фокалізованої оповіді, зміни ракурсу оповіді та оповідача, що позначені переходом від оповідача-дитини до дорослого наратора чи тварини. У псевдодокументальній прозі оповідач є об'єктивно дистанційованим, виконує роль коментатора документів, фотографій, свідчень, з яких реконструює історію. Хронотоп ліричних творів Д. Кіша – суб'єктивний, обумовлений поглядом на світ персонажа-дитини, відображає художню реальність поза межами буденного, відзначається циклічністю часу, коливанням між реальністю і фантастикою, сном і явою. У псевдодокументальній прозі часопростір об'єктивний, фіксований, час – лінійний. Нарація творів Д. Кіша багата на кіноприйоми, використання яких свідчить про наслідування поезики А. Роб-Грійє. Формотворчості Д. Кіша характерні такі ознаки, експериментаторство, пошук форми, поєднання двох основних художніх стратегій – сюрреалістичної з викривленими часово-просторовими координатами та об'єктивної – заснованої на точному, документальному відтворенні реальності (роман «Клепсидра»), створення, за А. Татаренко, гібридних жанрів та циклічний характер прози, використання незвичайних функціональних частин та елементів у структурі прозового твору.

Таким чином, можна стверджувати, що, переосмисливши різноспрямовані модерністські концепції, Д. Кіш створив власну філософсько-естетичну доктрину, засновану на екзистенціалістській парадигматиці та модерністській поезиці.

Список опублікованих праць за темою дисертації:

1. Гоголя М. Єврейське питання у прозі Данила Кіша / М. П. Гоголя // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. Миколи Гоголя, 2011. – Серія «Філологічні науки». – С. 24–26.
2. Гоголя М. Мотив смерті у прозі Данила Кіша / М. П. Гоголя // Література та культура Полісся : Зб. наук. пр.– Ніжин : Видавництво НДУ ім. Миколи Гоголя, 2011. – Випуск 67. Проблеми історії, літератури та культури у регіональному науковому вимірі. – С. 42–49.
3. Гоголя М. Образ батька у прозі Бруно Шульца і Данила Кіша / М. П. Гоголя // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : Зб. наук. пр.– К. : ВПЦ: «Київський університет», 2011. – Випуск 15. – С. 343–355.
4. Гоголя М. Топос тварини у прозі Данила Кіша / М. П. Гоголя // Сучасні літературознавчі студії. Топос тварини як антропологічне дзеркало : Зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Випуск 8. – С. 404–412.
5. Гоголя М. Тоталітарний нарратив у прозі Данила Кіша / М. П. Гоголя // МОВА І КУЛЬТУРА : Науковий журнал. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. II (148). – С. 260–265.
6. Гоголя М. Біблійні образи та мотиви у прозі Данила Кіша / М. П. Гоголя // Славянскія літаратуры ў кантэксте сусветнай : Матэрыялы X Міжнар. навук. канф., Мінск, 6–8 кастр. 2011 г. / пад агул. рэд. І. А. Чароты ; рэдкал. : С. Я. Ганчарова-Грабоўская [і інш.]. – Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2011. – 399 с. – С. 100–106.
7. Гоголя М. Еволюція нарації та оповідні стратегії Данила Кіша / М. П. Гоголя // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті

академіка Леоніда Булаховського : Зб. наук. пр. – К. : «Освіта України», 2012. – Випуск 19. – 232–242.

АНОТАЦІЯ

Гоголя Марина Петрівна. Проза Данила Кіша: парадигматика і поетика. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.03 – слов'янські літератури. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2013.

У дисертації досліджено парадигматику і поетику прози сербського письменника другої половини ХХ століття. Окреслено основні літературні чинники, що вплинули на формування художньої манери Д. Кіша, історико-культурний контекст його творчості. Здійснено аналіз основних складових філософсько-естетичної парадигми Д. Кіша та їх художнього втілення, виявлено їх органічність у контексті повоєнного модернізму. Прозові твори письменника розглянуто в екзистенціалістському ключі з притаманними їм екзистенціалами смерті, страху, відчуження, самотності, абсурду, долі. Екзистенціалістська парадигма прози Д. Кіша прочитується через антитоталітарний наратив, єврейський дискурс та міські топоси, що вказують на взаємини персонажів із містом. Визначено основні риси головних художніх моделей прози сербського письменника – псевдодокументальної та ліричної. Системно проаналізовано поетикальні особливості творів, а саме форму, часопростір та нарацію. Виявлено еволюцію оповідної стратегії, що зазнавала змін на різних етапах творчості Д. Кіша. Досліджено кінематографічні прийоми у прозі сербського письменника.

Ключові слова: модернізм, екзистенціалізм, екзистенціали, антитоталітарний наратив, єврейський дискурс, місто, нарація, псевдодокументальність, ліризм, форма, хронотоп.

АННОТАЦИЯ

Гоголя Марина Петровна. Проза Данила Киша: парадигматика и поэтика. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03 – литература славянских народов. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2013.

Диссертация посвящена исследованию парадигматики и поэтики прозы сербского писателя второй половины ХХ века. Анализ главных составляющих философско-эстетической парадигмы Д. Киша и их воплощения в произведениях писателя выявил их органичность в контексте модернизма второй половины ХХ века. Сербский писатель был активным участником тех эстетических изменений в искусстве слова, когда писатели обратились к экспериментированию, что в дальнейшем повлияло на формирование постмодернизма в сербской прозе. Исключительная чувствительность Д. Киша к художественным феноменам мировой литературы, открытость к диалогу обеспечили его творчеству высокую амплитуду

влияния на сербскую литературу. Наиболее значительное влияние на прозу сербского писателя оказала литературная деятельность И. Андрича, Х.-Л. Борхеса, А. Кестлера, М. Крлежи, А. Роб-Грийе, М. Црнянского, Б. Шульца, а также такие литературные явления, как вещизм, «школа взгляда», «новый роман», поэзия вещи, школа русских формалистов и Ролана Барта. Стремление писателя к творческой свободе, политической незаангажированности, защите модернистских принципов изображения действительности и экзистенциалистское мироощущение способствовали выработке им оригинальной точки зрения на литературу, отличной от соцреалистической.

Работа демонстрирует большой экзистенциальный потенциал прозы Д. Киша, эксплицирует важнейшие элементы концептуального поля «человек» в авторской картине мира. Творчество писателя можно охарактеризовать как «открытую» драму, основополагающий стержень которой составляет эмоциональный дисбаланс, внутренняя расщепленность, порожденные дегуманизирующими реалиями жизни XX века. В структуре антропоцентрической художественной модели действительности Д. Киша ключевыми являются экзистенциалы смерти, страха, одиночества, отчуждения, абсурда. Рассказы и романы Д. Киша характеризуются экзистенциалистской проблемой бытия личности в тоталитарном обществе, построенном по модели «политическая верхушка – толпа – интеллигенция», в котором персонажи совершают свой нравственный выбор. Центростремительной силой в прозе Д. Киша является еврейский дискурс, который освещается как общечеловеческая, а не этническая проблема, а трагический образ еврея с многочисленными его гранями раскрывает бытие человека как такового. Город в произведениях Д. Киша отражает душевное состояние героя, характер его бытия-в-мире. Семантика города в прозе сербского писателя определяется характером отношений персонажей с ним: положительные города хранят воспоминания героев, культурную память, отрицательные же отражают духовный кризис, одиночество, отчуждение. Специфическими для художественного дискурса Д. Киша являются советские города, имеющие антиутопический характер.

В диссертации значительное внимание уделяется характерным особенностям поэтики прозы Д. Киша. Определено, что особенности конструирования наррации, хронотопа связаны с выбором писателя стратегии лиризма или псевдодокументализма. Для лирической прозы Д. Киша характерны такие нарративные особенности, как субъективный наблюдатель, внутренняя фокализация, изменение ракурса повествования и рассказчика. В псевдодокументальной прозе рассказчик объективно дистанцирован, выполняет роль комментатора документов, фотографий, свидетельств, из которых он реконструирует историю. Хронотоп лирических произведений Д. Киша – субъективный, обусловленный взглядом на мир персонажа-ребенка, представляет художественную реальность за пределами обыденного, отмечается цикличностью времени, колебаниями между реальностью и фантастикой, сном и явью. Хронотоп псевдодокументальной прозы – объективный, обозначенный фиксированными временем и местом, линейным временем. Богатство киноприемов в произведениях Д. Киша свидетельствует о подражании поэтики А. Роб-Грийе. Формотворчеству Д. Киша присущи такие признаки, как экспериментирование, поиск формы,

сочетание двух основных художественных стратегий – сюрреалистической с искривленными временно-пространственными координатами и объективной – основанной на точном воспроизведении реальности, создание, по А. Татаренко, гибридных жанров и циклический характер прозы, использование необычных функциональных частей и элементов в структуре прозаического произведения.

Ключевые слова: модернизм, экзистенциализм, экзистенциалы, антитоталитарный нарратив, еврейский дискурс, город, наррация, псевдодокументализм, лиризм, форма, хронотоп.

SUMMARY

Gogulia Maryna. The prose by Danilo Kiš: paradigmatics and poetics. – Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Philology. Specialization 10.01.03 – Literature of Slavic nations. – Kyiv Taras Shevchenko University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2013.

This thesis is devoted to the paradigmatics and poetics of the prose by Serbian writer of the 2nd half of the 20th century Danilo Kiš. The principal literary factors which had an influence on the forming of the artistic style, historical and cultural context of the works by D. Kiš were defined. The analysis of the main components of the philosophical-aesthetic paradigms by D. Kiš and its artistic embodiment showed their coordination in the context of the postwar modernism. The Kiš' prose was examined in the existentialistic aspect. Such typical existentials of his works as death, fear, alienation, loneliness, absurdity were analyzed. The existentialist paradigm is complemented by the antitotalitarian narrative, Jewish discourse and the toposes of the city. It was established that the basic features of the main patterns of the prose by D. Kiš are the documentary and lyrical. The formal, temporal-spatial, narrative characteristics and the cinematic technique of the prose by Serbian writer were systematically analyzed.

Key words: modernism, existentialism, existentials, antitotalitarian narrative, Jewish discourse, city, narration, documentary, lyricism, form, time-space.